

Nyelvművelés Angliában

I.

Az angol nyelvművelésnek fő kérdéseit és módszereit az angol nyelv sajátos adottságai határozzák meg. Ezek az adottságok részben a nyelv alkati jellegzetességeiben lelhetők meg, részben pedig az angol nyelvet anyanyelvként használó és formáló közösségnek történelmileg kialakult, földrajzilag és társadalmilag meghatározott kötöttségeiből erednek.

Ilyen, a mai angol nyelvművelés céljait és eszközeit befolyásoló körülmény az a tény, hogy az egységes angol irodalmi és köznyelv korán kialakult. Már két, három, sőt több évszázada sok vonatkozásban szilárd a nyelvi norma, s azóta nagymértékben megóvó hatást fejt ki az újabb nyelvfejlődésnek némely irányzatával szemben.

A norma érvényét fenntartó, a nyelv öntörvényű továbbélését segítő nyelvművelő, nyelvvédő tevékenység Angliában sokféle formában érvényesül. Szembetűnő azonban, hogy e tevékenységnek hiányzik több olyan tényezője, mely más országban hagyományos. Angliában nincs és nem is volt soha olyan jellegű tudományos akadémia, mint Franciaországban vagy nálunk, tehát egy olyan intézmény, melynek alapító levelébe van írva a nemzeti nyelv gondozásának kötelessége. A XVII—XVIII. századi Angliában erre vonatkozólag elhangzott javaslatok eredménytelenek maradtak. Az akadémiaellenes hangulatnak egyik oka az angol polgári szemléletre jellemző gyanakvás a központosító, magának feltétlen jogokat biztosítani kívánó intézmények dikta-tórikus hajlamaival szemben. A másik ok pedig a tudós közvéleménynek

beletörődése abba, hogy a nyelvi változás intézményesen alig vagy egyáltalán nem irányítható. E felfogás szerint a nyelvvédelem legfeljebb utóvédharc lehet, az elkerülhetetlen folyamatok lassítása, majd kényszerű tudomásulvétele.

Angliában nincs nyelvművelési kérdésekkel foglalkozó egyesület vagy társulás sem, mióta a rövid életű (1913—1948) Society for Pure English (SPE) tudományosan értékes, hatvanhat füzet méretű kiadványban testet öltő, de csekély visszhangot keltő működését megszüntetve feloszlott. Nincs nyelvművelő tárgyú szakfolyóirat sem, s az angol rádió sem ad angol ajkúak részére rendszeresen nyelvművelő tartalmú műsorszámokat. Erre a fogalomra, hogy „nyelvművelés” vagy „nyelvvédelem” az angol nyelvben nincs is szó.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy Angliában nincs nyelvművelő tevékenység, hiányzik az érdeklődés a helyes angolság eszményei és kérdései iránt, hogy az angolokban nem él a felelősségérzet egy világnyelv állapotával kapcsolatban. Ellenkezőleg: jelentékeny terjedelmű és értékű nyelvművelő munkásság tapasztalható, habár jórészt szervezetlenül, magánkezdemények formájában, vagy legalábbis központi irányítás nélkül. Ha ezúttal figyelmen kívül hagyjuk az iskolának, az anyanyelvi oktatásnak területét, akkor tudományos szempontból a legigényesebbnek és eredményeiben a legmesszebb hatónak a nyelvművelésnek azt a formáját találjuk, mely széles körben használatos könyvekben ölt testet. Ezek sorában mindenekelőtt az angol nyelvterületre olyannyira jellemző szótárakat és a speciálisan nyelvvédő-nyelv-helyességi könyveket említjük. A hatalmas példányszámban igen sok évtizede közkézen forgó egynyelvű, tehát többnyire értelmező jellegű szótárak nagy tekintélynek örvendenek, s a nagyközönség mint a nyelv törvénykönyveit tiszteli őket. Bizonyos vonatkozásokban, mint például a helyesírás, kiejtés, ragozás, stiláris érték, szójelentés, vonzat, e szótárak a tájékoztatás legelső forrásai, s alapvetően hozzájárulnak a nyelvi norma elterjesztéséhez és megszilárdításához.

A hagyományos típusú szótárak azonban műfaji korlátozottságaik miatt a nyelvművelés feladatának csak egy részét tudják teljesíteni. Nyelvtani vagy stilisztikai kérdésekben nem vagy csak csekély mértékben tudnak tanácsot adni. Pedig az elkerülhetetlen fejlődéssel új meg új egységbontó erők nyilvánulnak meg, amelyekkel kapcsolatban a nyelv hivatásos használóinak és hivatott gondozóinak állást kell foglalniuk.

Az angol nyelv továbbfejlődé ében mindenekelőtt társadalmi erők jutnak szerephez, és befolyásolják a nyelvművelés irányát és eszközeit. Ez a nyelv ma mintegy 250 millió embernek anyanyelve három vagy négy világrészen. Ezenkívül második nyelv még közel száz millió ember számára. Ez utóbbiakat figyelmen kívül hagyhatjuk, ami az angol nyelvi norma befolyásolását illeti, habár Új-Guineában (Kelet-Irián) a fennhatóságot gyakorló ausztrál kormány mint hivatalos nyelvet neo-melanesian elnevezéssel a pidgin-englisht terjeszti a bennszülöttek számára fenntartott iskolákban. Márpedig a Pidgin körülbelül olyan messze esik az oxfordi angolságtól, mint a mai portugál Cicero nyelvétől.

A 250 millió angol ajkú nem egy és ugyanazt az angol nyelvet beszéli Nagy-Britannia különféle tájain, Amerikában, Ausztráliában, Indiában és Afrikában. Kétségtelen azonban, hogy a nyelvterület nagy kiterjedéséhez képest csekély fokú a nyelvjárási változatosság. Ha vannak is különbségek, azok is elsősorban a beszélt nyelvben mutatkoznak, az írottban sokkal kevésbé.

A beszélt dialektussal, mint a nyelvi egységet megbontó tényezővel szemben a leghatékonyabb megőrző erőt, az iskolai angoltanítás eszközei és a már említett szótárak mellett, a speciális nyelvművelő célú angol könyveknek hosszú sora képviseli. E kézikönyveknek azonban korántsem a tájnyelv behatolása elleni védőgát emelése a fő feladata. E kiadványok elsősorban a mindenütt előforduló nyelvtani és szóhasználati hibák, pontatlanság, pongyolaság, vulgárizmus és egyéb, felületességből, sznobságból vagy műveletlenségből származó nyelvi kisiklások ellen harcolnak. Hogy ezt nem minden eredmény nélkül teszik, azt a hatalmas nyelvterület írott angolságának egységessége is bizonyítja, mely e művek nélkül talán nem volna ilyen nagyfokú. Mert e nyelvvédő, az angol normát részleteiben körülíró művek széles körökben, nagy példányszámban forognak. H. W. és F. G. Fowler (*The King's English*. 1906., rövidítve KE), Sir Arthur Quiller-Couch (*The Art of Writing*. 1916.), H. W. Fowler (*A Dictionary of Modern English Usage*. 1926., röv. MEU), Sir Alan Herbert (*What a Word!* 1935.), H. A. Treble and G. H. Vallins (*An ABC of English Usage*. 1936.), Eric Partridge (*Usage and Abusage*. 1942., röv. UAb), Sir Ernest Gowers (*Plain Words*. 1948.; *The ABC of Plain Words*. 1951.), Sir Ifor Evans (*The Use of English*. 1949.), G. H. Vallins (*Good English: How to Write It*. 1951.; *Better English*. 1953.) nagyon népszerűek, valóságos tudományos bestsellerek. A Fowler fivérek KE-e számos kiadásban hetvenezer példányban fogyott el.

E könyvek szerzői kivétel nélkül nem akadémikus nyelvészek. Nyelvművelési elveikben nem ritkán kisebb-nagyobb eltérések észlelhetők. Az állásfoglalásbeli különbségek többnyire a nemzedékváltás tünetei. A század elejének könyveit (pl. a KE-t) ma már helyenkint dogmatikusnak, logikaelvűségüket vagy az etimológiai szójelentéshez való ragaszkodásukat sokan túlháladottnak érzik. A korról lassan változik a nyelvművelési szempont, engedélyesebbé válik az állásfoglalás némely kérdésben. Hangot kap az a nézet is, hogy mivel a nyelvfejlődésnek nem lehet megálljt parancsolni, ezért évszázados távlatból nézve „nincs is igazán tartós szabály a helyes angolságra” (Vallins: *Good E.*). A múlt század nyelvművelésére még jellemző sovinizmus, minden nem brit jelenségnek elutasítása eltűnőben van, főleg a második világháború óta. Az élő nyelvfejlődést e század közepének nyelvhelyességi írói már ruganyosabban, habár tisztességes távolságtól, sok fenntartással követik.

A sok új kiadásban megjelenő nyelvművelő könyvek képviselik Angliában a „nyelvhelyességi közönségszolgálatot”. Világosan, áttekinthetően az időszerű kérdésekre összpontosítják figyelmüket. Gowers például az angol államkinestár vezetőségének kérésére írta olvasmányosságá miatt széles körökben népszerűvé vált könyvét, mely a bürokratikus nyelvezet ellen harcol. A legkapósabbak azok a művek — mint a MEU vagy a UAb — melyek szótárszerűen vannak elrendezve, tehát nem csupán hibatípusok vagy nyelvtani kategóriák szerinti fejezetekbe csoportosítják anyagukat, hanem elsősorban számos, könnyen megtalálható, ábécérendbe szedett tömör apró cikkbe, melyeket ügyesen összeválogatott hibaanyag példája illusztrál.

II.

Ha azt vizsgáljuk hogy a mai angol nyelvhelyességi irodalomnak mik a harci területei, mi ellen küzdenek, milyen problémákkal s milyen szemzőgből foglalkoznak, akkor öt fő kérdéscsoportot különböztetünk meg,

mégpedig a helyes kiejtés, a helyesírás, a nyelvtani szabályosság, a korrekt szóhasználat s végül különféle stiláris problémák körét.

1. A kiejtés kérdésével a nyelvművelő irodalom elvi és gyakorlati síkon keveset foglalkozik. Az egyes szavak helyes ejtését az egynyelvű szótárak közlik. A kiejtési norma azonban az angolban sem állandó s ez a változás az egymást követő szótárakból jól lemérhető. Századunkban e fejlődésnek egyik szembetűnő jelensége a betűejtés (spelling pronunciation) terjedése. Ennek ismert példái a *forehead* (a századfordulón még forid, ma már nem ritkán foøhed), *waistcoat*, *often*, *listen*, *nephew* stb. betűejtése, ami ellen azonban a nyelvvédő körökben egyre ritkábban hangzik el kifogás. A távbeszélő forgalomban az angol posta, sőt a távolsági menetjegyet kiszolgáltató vasúti jegypénztárak is támogatják és terjesztik a betűejtést. Ha a helynév betűképe nagyon eltér a hangképtől, akkor a telefonközpont a könnyebb érthetőség kedvéért a betűejtést kényszeríti a távbeszélőkre.

A kiejtés kérdése azért jelentős, mert Angliában a hangoztatás módja a nyelvi legárulkodóbb társadalmi osztálymeghatározó jellegzetesség. Az értelmiség és az uralkodó osztályok kiejtése a nyelvi norma. G. B. Shaw-nak *Pygmalion*-jából is tudjuk, hogy milyen presztizs értékű a „korrekt” kiejtés, s ennek nem ismerete az uralkodó osztály szemszögéből társadalmilag mennyire megbélyegző. Aki a szókezdő *h* hangot nem ejti ki (*'e' as a 'ouse in 'ampstead*), aki az *itchless* nyelven beszél, az nem is lehet más, mint proletár.

Az uralkodó kiejtési osztálydialektusnak azonban a nyelvművelők körében éles kritikái is akadnak. Igaz, hogy nem társadalmi, hanem főként gyakorlati és esztétikai okokból. A *received standard pronunciation* (RS) elnevezésű kiejtési normára, mely nagyjából Délkelet-Anglia nyelvjárása, egyebek között jellemző a hosszú magánhangzó utáni és a szóvégi *r* hang elenyészése. Robert Bridges, a SPE elnöke felhívta a figyelmet arra (*On English Homophones*. 1919.), hogy e hang eltűnése az angolban amúgy is feltűnően nagyszámú homofón szópár sorát fölösen szaporítja, s ezáltal némelykor még az élőszóbeli közlés érthetőségét is veszélyezteti. A skót J. Y. T. Greig pedig úgy találta (*Breaking Priscian's Head or English as She Will be Spoke and Wrote*, 1928.), hogy az RS a nyelv hangképét unalmasan lomposá teszi.

Ezek a viták azonban szűk körre szorítkoznak, a nagyközönség nem is értesül róluk. Az átlagember számára inkább az a gyakorlati kérdés merül fel sűrűn, hogy „mi a helyes kiejtése” az angol nyelvben oly nagy számban létező román (latin, francia) vagy görög eredetű, a magasabb műveltségi rétegek szókészletébe tartozó nem germán eredetű szónak. E szavak jelentékeny része nem él a beszélt nyelvben, hanem inkább csak az írásbeliségben (*eye-words*), s ennek következtében több ejtészváltozata is elképzelhető, illetőleg elő is fordul. A régebbi szótárak csak az egyik vagy a másik ejtészváltozatot közölték, s ezzel mintegy törvényesítették, a többit figyelmen kívül hagyták. Az újabb szótárak sokkal liberálisabbak. A közismert D. Jones-féle angol kiejtési szótárnak (*An English Pronouncing Dictionary*. 1917.) 1957-ben megjelent tizenegyedik átdolgozott kiadásában például a nem nagyon gyakori *estuary* szónak kilencféle érvényes ejtészváltozata található. Ilyen több ejtészváltozatú szó e szótárban még sok száz akad, természetesen mindig a művelt világon belüli érvénnyel.

A variánsok tudomásulvétele és közlése a legújabb szótárakban az angol nyelvhelyességi irodalom liberalizálódásának jele, más szóval az ejtési norma

lazulásának tünete. Ez a jelenség a második világháború óta vált szembe-szökővé. Jellemzően írta Jones 1950-ben, hogy „azt hiszem, már nincsen kiejtési norma, s ilyennek kialakítását erőltetni nem is tartom kívánatosnak. Kétségtelenül hasznos, ha leírjuk a jelenleg élő kiejtészváltozatokat, de ma már nem érzek semmi hajlamot magamban arra, hogy valamilyen meghatározott változatot ajánljak, másokat pedig elítéljek” (The Pronunciation of English 3. kiadásának előszavában).

2. A kiejtési norma lazulása egyebek között annak is tulajdonítható, hogy az angol helyesírás csak csekély mértékben szolgál útmutatással a kiejtés kérdésében. Mialatt az angol hangrendszer, a szavak hangképe az utolsó ötszáz évben lassan megváltozott, az írásmód lényegében változatlan maradt. Az angol nyelvben ma csupán a helyesírás van egységesen rögzítve, itt érvényesül legerősebben a norma. Írásváltozat a brit területen szinte alig akad, bizonytalanság pedig csak két, habár fontos területen mutatkozik. Az egyik az összetett szavak írása, a másik a központosítás kérdése.

Az angol összetett szavak egy részének egybeírásában, különírásában vagy kötőjeles írásában ugyanolyan bizonytalanság uralkodik, mint nálunk. Az angolban ugyanis nincs se e kérdésben, se másban „hivatalos” helyesírási szabályzat. Számukra ezt pótolja a sok és elterjedt értelmező szótár esetenkénti útmutatása, egyes nagy nyomdák korrektorainak hosszú időn át kialakult egységes gyakorlata és némely kérdésben a MEU.

Némileg jobb a helyzet a központosításban. Az útmutatást e téren nem a szótárak, hanem egyéb kézikönyvek adják. A KE kötetben 70 lapos fejezet foglalkozik e kérdés minden csínjával-bínjával, aminek Partridge egy 230 lapos könyvet szentelt (You Have a Point There. 1953.) s G. V. Carey is egy kis kötetet (Mind the Stop. 1939.). Teljes egység azonban koránt sincs ezen a téren.

Az angol helyesírás egyéb területeinek évszázadok óta fennálló rögzítettsége azonban számottevő nehézség elé állt mindenkit, aki angolul írni vagy olvasni tanul, lett légyen az illető angol ajkú vagy idegen ajkú. Mert egy betű vagy betűkapcsolat az angolban többféle hangot is jelölhet, s egy hangot többféle betűvel is írhatunk. Az /i:/ fonémának nyolcféle írásmódja, betűképe van, az o betű hatféle fonémát jelöl. Ezért nem is nagyon túlzott G. B. Shaw, amikor azt állította, hogy az angolban a *fish* szót *ghoti*-nak is lehetne írni, ha ugyanis az *enough* szó *gh*-ját, a *women* szó *o*-ját és a *nation* szó *ti*-ját használnánk a *fish* hangjainak jelölésére.

Ahogy C. L. Wrenn megállapította (The English Language. 1949.), a megmerevedett angol helyesírás némileg hasonlít a kínai ideografikus íráshoz. Az elme a papíron látott betűcsoport egészének vizuális képét a szót alkotó hangok közegének kiiktatásával, tehát közvetlen jelképi voltában fogja fel. Éppen ezért az angolban számos olyan szó létezik, amely csak írásban él, nincs bevett, általánosan használt kiejtési formája (vagy nagyon is sok van, mint láttuk), mivel az olvasó nem hallotta élőbeszédben, illetve maga sem tudja „kapásból”, hogyan kell kimondani.

Mindennek az a következménye, hogy az angol iskolásgyerekek a betűzés, a helyesírás megtanulásával sokkal több időt töltenek el, mint más európai népek tanulói. A *spelling bee*-nek nevezett helyesírási verseny intézménye egyéb nyelvek területén nem létezik, szó sincsen rá. Hibátlan helyesírás az angolban számottevő szellemi teljesítmény, még felnőttek is (V. Grove: The Language Bar. 1949.). Éppen ezért a helyesírás korszerűsítésének (*spelling*

reform) gondolata már hosszú ideje foglalkoztatja az angol nyelvűvelőket, sőt a nem angolokat is. E kérdés történetével, mai helyzetével és problematikájával ehelyütt nem foglalkozhatunk, mert a kisebb könyvtárt kitevő idevágó irodalomnak áttekintése maga is külön tanulmányt kívánna. Csak azt említjük meg, hogy már sok reformtörekvés hiúsult meg. A Simplified Spelling Society nevű társulás éppen úgy nem tudta a kérdést előbbre vinni, mint az a törvénytervezet sem, melyet az angol parlament alsóháza 1949. március 11-én vitatott meg és vetett el. Nem merünk biztatóbb jövőt jósolni annak a különös kísérletnek sem, melyet az 1950-ben elhunyt G. B. Shaw végrendeletében erre a célra kitűzött, mintegy 40 000 forint értékű pályadíjjal jutalmaztak. Ennek a némely vonatkozásban figyelemre méltó próbálkozásnak az eredményét 1962. novemberében tették közzé.

3. A nyelvtani norma az angolban általában szilárd, fenntartásában az iskolák eredményes munkát végeznek. Ahol erélyesebb nyelvvédő beavatkozást tapasztalunk, ott vagy idegenszerűség, vagy vulgarizmus, vagy valamilyen nyelvhelyességi babona elleni fellépésről van szó.

Miként majd minden nyugat- és közép-európai nyelvnek, azonképpen az angolnak a nyelvtanirodalma is hosszú időn át a latinéra támaszkodott — ami a szemléletet, az elvi vázat, a terminológiát és a gyakorlati kérdésekben való állásfoglalást illeti. Ezek után meglepőnek tetszik, hogy a mai angol nyelvhelyességi íróknak milyen kevés latinizmust kell kifogásolniuk, illetőleg hogy nyelvtani szerkezetében az angol nyelv mennyire mentes tudott maradni annak a nyelvnek grammatikai jellegzetességeitől, melynek szókészletéből egyébként oly sokszor és oly sokat merített.

A latinizáló angol nyelvtani szabályok között a leghírhedtebb azt mondja ki, hogy angol mondatot nem szabad prepozícióval befejezni. Közismert tréfás önellentmondás formájában megfogalmazva: *do not use a preposition to end a sentence with*. Az elv tisztára logikai alapozású: prepozíció nem lehet posztpozíció. Némely vaskalapos iskolamester ma is nyargal rajta, a laikus köztudatban is erősen tartja magát, de ma már egyetlen újabb keletű angliai normatív nyelvtan sem vallja (J. Warburg: *Notions of Correctness*. 1962.). Már az egyébként konzervatív MEU is, hat évszázad angol irodalmi klasszikusainak gyakorlatára hivatkozva, liberális álláspontra helyezkedett.

Hasonló latinizáló-logikai alapon itéli el mind a régebbi, mind jórészen a mai nyelvhelyességi irodalom a kettős tagadásnak nyomatékosító szerepét (*I don't know nothing about it*), melyre Shakespeare-ben és a mai pongyola élőbeszédben sok a példa.

Az angol nyelvtan egyik sokat vitatott kérdése a *shall* és *will* segédige használata a jövő idő, valamint az akarás kifejezésére, állító és kérdő mondatokban. A múlt század minden angol nyelvtana és legismertebb nyelvvédő könyve is (Henry Alford: *The Queen's English*. 1864.) e kérdésben még igen határozott és egyértelmű szabályokat tartalmazott. Azonban amerikai s talán kelta (skót, ír) hatásra meglazult a norma. A KE mintegy 20 lapon már engedékeny álláspontot fejtett ki. Napjainkban a liberális nézeteket Gowers képviseli, számos más nyelvűvelő kiadvány hallgatóságos támogatásával.

Kevésbé szembeütő, mivel az írásbeliségnek egyelőre még szűkebb köreire szorítkozik, a halmozott előtétéles jelzői főnévhasználat a hagyományosan viszonzszavakkal tagolt utótétéles jelző és birtokos szerkezetek helyett. Ez a jelenség ma még inkább csak a műszaki szövegek nyelvére jellemző, pl.

eight fixed open hearth steel melting furnaces, e helyett: *eight furnaces, of a fixed type, with open hearth, for the melting of steel*. Nem ritka a napisajtóban sem, főleg szalagcímekben: *Italian assassin bomb plot disaster*. Partridge a UAb-ban és Gowers egyértelműen szót emel várható terjedése ellen. A nyelvművelő közvélemény amerikai eredetűnek, s az USA-ban való kialakulását német bevándorlók nyelvi hatásának tartja. Ezt a nézetet R. Quirk kétségbevonja (*The Use of English*, 1962.), s csupán a sűrítő-helykímélő fogalmazás kisebb mértékben eltűrhető, habár támogatást nem érdemlő eszközének tekinti.

Ezeknél sokszorosan gyakoribb és úgyszólván minden angol nyelv-helyességi mű által mind a mai napig helytelenített jelenség a személyes névmás alanyesete helyett a tárgyeset használata az *it is* kezdetű mondatokban. Az *it is I* és *it is he* helyett *it's me-t* és *it's him-et* írni ma is még bántó vulgárizmusnak számít. (Csak a skót Greig és az ír Shaw nyilvánítottak különvéleményt.) A mai nyelvvédők között azonban már vannak egyesek, akik tudomásul véve a nyelvfejlődésnek többségi-demokratikus erőkre támaszkodó voltát, megengedhetőnek tartják előbeszédben azt, amit továbbra is kifogásolnak az írásbeliségben. Gowers és Warburg a névmási alany (*it is I*) élőszóban való használatát már hajlandó akár sznobságnak is minősíteni. A szóbeli és írásbeli nyelv stílárís-nyelvtani normái napjainkban szétválnak e ponton.

De más ponton is. A *who* kérdő-vonatkozó névmás esetében ugyanez az irányzat érvényesül. A *who did you see?* formájába öntött kérdést (a *whom* alak helyett) a mai nyelvvédők mintha kevesebb határozottsággal ítélnék el, mint a háború előttiék. Nem volna meglepő, ha a felső osztályok által ma még vulgárisnak érzett demokratikus *ain't* alak a *to be* és a *to have* minden jelen idejű alakjának pótlásaként idővel többé-kevésbé eltűrtté válnék, legalábbis a nem ünnepléses hangú előbeszédben.

Kétségtelen engedékenységgel tapasztalható a nyelvtani vonatkozású nyelv-helyességi szabályok legismertebbje, a split infinitive-vel kapcsolatos tilalom esetében is. A múlt század minden angol nyelvtana üldözte a főnévi igenév *to-ja* és a tulajdonképpeni igei elem közé beékelődött határozószót: *to thoroughly understand*. Talán mivel az összes nyelvtani hibák közül ez ismerhető fel a legkönnyebben, az iskolamesterek pálcája leghamarabb erre sújtott le. A nyelvtörténeti kutatás már jó ideje kimutatta, hogy a split inf. nem kifogásolható, hogy tilalma pusztán nyelv-helyességi babona. Habár a KE és a még nagyobb tekintélyű MEU óta minden nyelv-helyességi könyv indokolatlan tabuszabálynak minősíti, a laikus köztudatba még mélyen belegyökerezve él kerülésének ösztönös kényszere.

4. Az angol nyelvművelés sokat foglalkozik a helyes szóhasználat vagy szómegválasztás szerteágazó jelentéstani kérdéseivel is. Ennek az a fő oka, hogy az angol szókészlet etimológiai és stilisztikai szempontból nézve két-rétegű. A XI. század vége óta az eredetileg tisztán germán szókészletű angol nyelv nagyon sok francia és latin (s görög) szóval gazdagodott. A germán és román elemek együttélése különféle következményekkel járt. Így azzal, hogy a beözönlő idegen anyaggal szemben meggyengült a nyelv ellenállóképessége. Az új anyag asszimilációja pedig óriásira megrögzött angol szókészletet, nagy szinonimabőséget eredményezett.

Az angol szókészlet oly nagy és stilisztikailag annyira árnyalt, hogy egyfelől a különféle társadalmi osztályok és műveltségi fokok, másfelől az élőszóbeli érintkezés és az írásbeliség szó- és kifejezőkészségét tekintve nem is

egy, hanem több, de legalább két angol nyelvről beszélhetünk. A csekélyebb iskolázottságú osztályok szerényebb kiterjedésű aktív és passzív szókészlete germánabb jellegű, mint a művelt uralkodó osztályé. Ez utóbbinak passzív szókészletében viszont túlnyomó többségben a nem germán elem van, amit a csekélyebb iskolázottságú személy *hard word*-nek nevez. Az uralkodó osztály nyelvét ma Angliában U-nak vagy U-nyelvnek hívják, az *upper class* rövidítéseként, ahogy A. S. C. Ross (*Linguistic Class-indicators in Present-day English*, Neuphilologische Mitteilungen. Helsinki, 1954.) értekezésében elnevezte. Az U-nyelven írott, nyomtatott szöveget, például a Times napilapot vagy bármely, a felsőbb értelmiségieknek készült kiadványt a *non-U* nyelvű angol, a lakosságnak túlnyomó része alig érti meg, annyi benne a számára idegen, mert ritka, könyvnyelvi szó.

A módszeres szókincsfejlesztés az angol iskoláknak az anyanyelvi oktatásban a helyesírástanítás mellett a legfontosabb célja. Jack Londonnak „Martin Eden” című regényéből is tudjuk, hogy a hiányos iskolázottságú, de szellemileg igényes felnőtt proletárnak milyen gyötrelmes erőfeszítés angol anyanyelve szókészletének irodalmi rétegét, választékosabb elemeit az iskolás kor után elsajátítani.

A nyelvművelésnek tehát egyik kötelessége segítséget adni a nem germán eredetű, azaz ritkább, többnyire elvont jelentésű, U-jellegű szóanyag helyes használatának megismertetésében. Ezek a *hard words* az angol kisembernek a mindennapi életben elég sok bosszúságot tudnak okozni. Nem ritka az „allegória — filagória” típusú balfogás, a hasonló alakú, de eltérő jelentésű szavak összetévesztése, amit az angolban *malapropism*-nek neveznek. A malapropism már Shakespeare óta az egyszerűbb angol ember rovására történő élcelődésnek kifogyhatatlan forrása.

Az ilyenféle hibákat lehetővé tevő, egyesek által mélyreható társadalmi és közműveltségi okokból vészes arányúnak érzett szókészleti elrománosodás ellen emelte fel szavát a *saxonist* mozgalom a múlt században. E purista törekvés az angol nyelvnek óangol, tehát tisztára germán korszakában megvolt azon képességét kívánta feléleszteni, mely képzőkkel és a szóösszetétel eszközeivel germán elemekből új szavakat tudott alkotni. Ez a regermanizáló törekvés, melynek ismertebb figurái William Morris, Francis Newman és főként William Barnes, a tájnyelvi költő voltak, csekély visszhangot keltett, nem vált országos méretűvé, s mindvégig a szépirodalmi nyelv síkján maradt. A saxonisták által alkotott vagy felélesztett szavakból nagyon kevés vert gyökeret, mint *foreword*, *folklore*, *betterment*, *happening*, *forebear*, *handbook*, *to english* stb. Mozgalmukat a régebbi nyelvhelyességi írók egy része elkésettnek és ezért feleslegesnek érezte. Lehetett a negatív megítélésben valami társadalmi mozzanat is: a germán eredetű elem erős hangsúlyozása póriasságnak tűnhetett föl a *highbrow* világ szemében. A saxonisták szelleme azonban némi alakváltozással tovább él a bürokrata nyelv ellen küzdők sorában, például Gowers munkásságában.

A latin — görög — francia elemeket kiszorító, tehát nyelvtisztító szándékkal alkotott saxonista szavak mellett az angol szókészlet belső képzésű elemeinek még néhány újabb keletű típusa is foglalkoztatja az angol nyelvhelyességi irodalmat. Századunkban már nincs nyomósabb ellenvetés az utóbbi idők legszembetűnőbb nyelvfajlódási ténye, az ún. *verb-adverb combination*, más szóval *phrasal verb*, magyarul talán „határozószóval vagy előljáróval kapcsolódó ige” terjedése iránt sem. Az angol nyelvnek ez a lexikai eleme új keletű:

a kétnyelvű szótárak tanúsága szerint elszaporodása alig egy évszázad műve. Úgyszólván minden verb-adv. comb. germán jellegű, s egy vagy több latin — francia több szótagú igének lett a szinonimája s az élőbeszédben háttérbe szorítója. Kezdetben, a múlt században a nyelvvédők éppen ez okból támadták: főlöszleges szinonimák létrejöttét és a tudós kultúrszavak jelentőségének csökkenését látták abban, amikor *think over* jelent meg a *ponder* vagy *consider* mellett, *put up with* a *tolerate*, *put off* a *postpone* és a *bear out* a *corroborate* mellett. A sok száz, sőt talán az ezret is meghaladó verb-adv. comb. a köznépi nyelv teremtő erejének s tárgyias, képszerű szemléletének a tanúsága, egyfajta miniatűr nyelvújítás, ami szerencsés módon, mint alulról jövő kezdemény járult hozzá a motíválatlan, disszociált román — görög eredetű szóanyag hatóköréhez kurlátózáshoz.

A nyelvvédők ellenállása határozottabb a szócsonkítás (*clipping*) esetében, habár ez a folyamat az „idegen szó” honosításának ha nem is gyakori, de bizonyos történeti múlttal is bíró állomása az angol nyelvben. E folyamat, egyes hosszú nem germán szavaknak hangsúlyos szótagjukra való kurlátózása, mint *pram* (< *perambulator*), *lab* (< *laboratory*), *gym* (< *gymnasium*), *mike* (< *microphone*) stb. jórészt megmaradt a népi-élőbeszédi, tehát nem irodalmi fokon, ellentétben a verb-adv. comb.-nal, mely a fesztelen, bizalmas hangú társalgás nyelvéből idővel az irodalmi használat színvonalára emelkedett.

A brit angolságnak már jó ideje gyarapodási forrása az amerikai angol nyelv is. A második világháború óta a brit társalgási nyelvbe behatolt amerikanizmusok száma megszorodott. E folyamattal párhuzamosan alakult át az angol nyelvűvel irodalom álláspontja is. A múlt században, részben e század elején is, az angol nyelvhelyességi irodalom helytelenítette az amerikanizmusok használatát. Száz évvel ezelőtt Alford e szavakat még az angol nyelv megrontóinak, az „eltompult erkölcsi érzék” jelének bélyegezte. Fowlerék a KE-ben nemkívánatos idegen szavaknak minősítették őket, és üldözték, ahol csak lehetett. Ez a merev ellenállás azóta sokban enyhült. Az elfogulatlanabb szemléletű újabb művek (pl. Partridge, Gowers és Vallins írásai) azt is megállapították, hogy az élettől duzzadó amerikai nyelvteremtő erő alkotásai között számos olyan szó is akad, mely szemléletes, találó, ízes voltával a nyelvfejlődésnek örvendetes eredménye, mintegy hézagpótló jövevénye az összangol nyelvnek (pl. *cut*, *pull* mint főnév, *to sense*, *frame-up*, *to get down to brass tacks* stb.), még akkor is, ha eredetét vagy beszivárgási helyét illetően slang jellegű.

Az amerikanizmusok iránti ellenállás napjainkban szűk körre szorult. Irányul egyrészt a főnévi jelzők halmozásának nagy említett terjedése, másfelől némely nagyhangú és ormóttan neolatinizmus, áltudományos zsargonszó (mint *mortician*, *beautician*, *realtor*, *antagonize* stb.) és a Time hetilap erőltetett egyéni szócsinálmányai ellen.

Szóképzleti téren a mai angol nyelvhelyességi irodalom figyelme főleg egyes felesleges származékokra irányul. Joggal kifogásolta Fowler az olyan származékok öncélú alkotását, melyek jelentésánilag minden többletet nélkülözö változatai az alapszónak (*sensibleness* a *sense*, *to quieten* a *to quiet*, *riverine* a *river*, *to intensate* a *to intensify* mellett stb.), legfeljebb hangzatosságban hoznak valami újat. A nyelvhelyességi irodalom megpróbál ellenállni az *-ee* végű, az igei cselekvésnek közvetlen személyi tárgyat jelölő képző, pl. *employee*, *evacuee* napjainkban látható olyan terjedésének, amikor a képző az igei cselekvés alanyát jelöli (*escapee*, *dilutee*), mivel a képző kétarcúsága zavart teremt,

és néha egy régi jó szót is kiszorít (*escaper*). Mások, mint A. P. Herbert és G. Orwell (*Politics and the English Language*. 1947.), a fosztóképző értékű igekötőknek (mint *de-, dis-, un-*) elburjánzását ostorozzák az olyan esetekben, amikor a rosszalló körülírás létrejötte mögött csupán nyelvi lustaság vagy éppen a nyílt állásfoglalástól való őszintétlen húzódozás rejlik.

5. Stilisztikai téren az angol nyelvű irodalmat a nyelvi világosság a közérthetőség, a fogalmazásbeli egyszerűség eszménye irányítja. A problémák mind a szépirodalom, mind a gyakorlati célú írásbeliség (időszaki sajtó, hivatalos nyelv, tudományos művek) területén jelentkeznek. Az alapvető kérdés ismét a szókészlet kettős rétegűségéből ered, a *hard words* már említett jelentőségéből. Az angol szépirodalom alkotásai és az értekező prózai írások jelentékeny részben hozzáférhetetlenek, érthetetlenek a nyelvileg kevésbé művelt olvasóknak. A múlt század végéig a legtöbb jelentős angol író és olvasóinak java része is klasszikus műveltségű volt.

A tömegeknek a magasabb irodalmi műveltségtől való kényszerű elidegenedése, a műveltségbeli előrehaladásnak nyelvi okokból való nehéz volta következtében az a veszély fenyeget, hogy az elnyomott osztályok közönyösen vagy elutasítón fordulnak el az arisztokratikusnak, *highbrow*-nak bélyegzett kulturális javaktól. E veszély ellen az illetékesek többféle intézkedésfélével kísérleteznek. Némely nagyobb pedagógiai kiadó vállalat a prózai klasszikusoknak nyelvileg egyszerűsített változatát tette közzé (pl. *Simplified English Series*). A nyelvűművelők egy része (pl. V. Grove) az alsófokú anyanyelvi oktatásban javasol gyökeres változtatásokat. Mások általános érvényű stilisztikai szabályokat hangsúlyoznak vagy egyes konkrét stilisztikai kórtünetek ellen szállnak harcba.

A legismertebb általános szabályt a Fowler fivérek mondták ki. Szerintük ha az író választhat, akkor „használja az ismert szót a ritka helyett, a konkrétot az elvont, a rövidet a hosszú, az egy szóból álló megjelölést a körülírás és végül a germán eredetű szót a latin–görög–francia eredetű szó helyett” (KE).

Mások élesen támadják a fölösleges nyelvi bonyolultságnak, a hamis finomkodásnak némely kirívó típusát. A legnagyobb energiával a hivatali nyelv fonákosságait nyesegetik. Az angolban is, miként a legtöbb nagy kultúrnyelvben a bürokrácia elterebélyesedésével, a hivatalos rendelkezések elszaporodásával jellegzetes hivatali zsargon alakult ki. Ennek a gúnyos hangulatú szóval *officialese*-nek vagy a pulykakakas hangját utánzó szóról *gobbledygook*-nak nevezett nyelvezetnek fő jellemzői a hosszú, elvont és fontoskodó szavak használata, a kifejezésbeli precízió céljából körmönfont körülírások alkalmazása, nehézkes, bonyolult szerkezetű mondatok alkotása. A választékosnak szánt, valójában azonban nagyképűnek ható és bonyolultsága miatt gyakran ködösnek bizonyuló hivatali zsargon számos példáját gyűjtötte össze, osztályozta és javíttatta Gowers említett könyveiben, valamint a *Vigilans* álnevű szerző Chamber of Horrors (1952.) című kis könyvében.

Az élőszóbeli nyelvi finomkodás, a sznobság egyik fajtája az angol társadalom uralkodó osztályára régtől jellemző. A hosszadalmas választékoságnak klasszikus irodalmi figurái is vannak, a feltörekvő kispolgár karikatúrái, mint Dickensnek idegen szavakkal dobálódzó Mr. Micawbere, H. G. Wellsnek Mr. Pollyja, az ő *sesquippedan verboojuice*-ával. A MEU harcol a nyelvi úrhatnamságnak (*genteelism*) e típusa ellen is, és elrettentő példának idézi Pitt

miniszterelnök sírfeliratát, melynek egyik mondata eredetileg így hangzott: *He died poor*. A megbotránkozott gyászolók, csupa finom ember, ezt sértően póriásnak érezték, és helyette ezt íratták a sírkőre: *He expired in indigent circumstances*.

Nem kevesebb energiával támadják a nyelvhelyességi írók az agyonkoptatott metaforákat (*target, ceiling, bottle-neck*, — az utóbbi kettő mint tükörszó nálunk is él: *plafon, szűk keresztmetszet*), ami főleg az angol zsurnalizmusra jellemző. A napisajtónak van nagy szerepe a divatszavak (*vogue words*) terjesztésében, amilyenek a magyarban például a *meqlátás, átbeszél* stb. Mind a MEU 1926-ban, mind a UAb az 1957-i bővített kiadásában több hasábon sorolja fel ezek listáját. A divat változása következtében természetesen más szavak vannak az egyik, mások a másik jegyzékben. Közli e szavakat mindkét mű azért, mivel a fiatal kezdő író gyakran nem is tudja, hogy olyan divatszót használ, ami az idősebb nemzedékhez tartozó olvasott emberben viszolygást kelt.

Hasonló nyelvi tünet a klisé is (*cliché*). Fogalmát nem lehet objektív tudományos ismérvek alapján pontosan körülírni. Szubjektív megítélés dolga, hogy mi a klisé és mikor az. Többnyire olyan állandósult frazeológiai egységet értenek rajta, mely megalkotása idején találó, ötletes megjelölés volt (néha szépíró műve, máskor bibliai passzus), amit felkaptak, és azóta agyonidézéssel, a napisajtóban való unos-untalan használattal elkoptattak, elcsépelték. A klisék nem egyebek, mint ma már minden frissességüket elvesztett, elhervadt virágai a nyelvnek, hangzatos zsurnaliszta közhelyek, a vezércikkstílus frázisai, amiket nem vesz tollára olyan író, aki ügyel stílusának tisztaságára. A klisé fogalmának illusztrálására magyar példákat idézünk, amik szószerinti fordításban az angolban is megtalálhatók, mint *a sors iróniája, az események logikája, a lélektani pillanat, minden követ megmozgat, távollétével tündököl, átlépi a Rubicont, az igazak álmát alussza* stb. 1940-ben Eric Partridge egy azóta sok kiadást megért 260 lapos kötetben (*A Dictionary of Cliché*) gyűjtötte össze az ide tartozónak ítélt frazeológiai anyagot.

Magyar szemszögből nézve feltűnhetik, hogy a mai angol nyelvművelő irodalom aránylag liberális állásponton van a slang kérdésében. Persze az angol nyelvtudomány némileg mást ért a slangen, mint mi az argón vagy jassznyelven. Élesen elválasztják az alvilági zsargontól, a *cant*-tól. A slanget úgy tekintik, mint a nyelv belső gazdagodásának egy népies-fiatalos színezetű, játszi hangulatú, nagy anyagpazarlással működő forrását, melynek termékei ugyan 99%-ban pár év vagy évtized alatt elenyésznek, de amelynek *egy* százaléka idővel, mint nélkülözhetetlen szó felemelkedik az irodalmi nyelvbe, és teljesen bevetté válik (ilyenek: *bedrock, boom, cad, mob, underdog, to climb down, to corner sg, to realize a 100 pounds, to run the show, in record time* stb.).

*

Összefoglalólag megállapíthatjuk, hogy a mai angol nyelvművelő és nyelvvédő irodalomnak fő feladata három, önmagában is sok nehézséget okozó nyelvi tényezőnek, úgymint ókonzervatív helyesírásnak, a végsőkig leegyszerűsödött nyelvtannak és rendkívül sokrétű szókészletnek munkaképes összhangban való tartása. Célja a germán és a nem germán eredetű szókészlet elemek történetileg kialakult egyensúlyának biztosítása, a hatalmas arányokra nőtt szókincs további felesleges szaporításának megakadályozása is. Küzd a

latinizmusoktól nehézkes hivatali zsargon ködös szószaporítása, a zsurnaliszta stílus hamis cicomái és a felületes nyelvhasználat minden faja ellen. Nincs már azonban a mai angol nyelvművelésben soviszta purizmus, mely üldözné az idegen és az „alantas” szavakat. Normái vesztettek hajdani merevségükből, demokratikusabbá váltak, és elismerik többféle nyelvi standard lehetőségének elvét.

Nem szándékozik túlzottan megkötni a jövő nyelvfelődés irányát, hanem csupán azt igyekszik biztosítani, hogy a jövőben is az eddig kialakult lényegbeli jellegzetességek érvényesülhessenek. Ezt azonban nem az államhatalom kényszerítő eszközeivel szándékozik megvalósítani, hanem önkéntes elfogadtatásával annak, amit többé-kevésbé egybehangzó magánkezdemények nyelvhasználati szabályként kívánatosnak éreznek. Így véli lehetségesnek elérni a távoli célt, hogy a nyelvi osztálykülönbségek letompuljanak, s hogy az angol ember számára ne legyen anyanyelvének magas műveltségi szinten való megismerése és használata nehezebb feladat, mint a francia anyanyelvűnek a francia vagy a magyar ajkúnak a magyar nyelv megismerése, birtoklása és helyes használata.

Ország László